

KAZAK ŞİİRİNDE TEMATİK DEĞİŞİMLER (MAĞCAN CUMABAEV'İN ŞİİRLERİ ÖRNEĞİNDE)

Yrd. Doç. Dr. Enver KAPAĞAN*

ÖZ: Günümüz Kazak şiiri, zengin sözlü geleneğin devamıdır. Kazak yazılı edebiyatının asıl kurucuları İbray Altın Sarın ve Abay Kunanbayev'dir. Kazak şiiri, yazılı dönemden itibaren farklı değişim ve dönüşümlere uğramıştır, her dönemin kendine has siyasî, sosyal olay ve düşüncelerinden etkilenmiştir. Bu sosyal ve siyasal olaylar bazı şairlerin eserlerinde pozitif yönleri ile yer alırken, bazı şairlerce sert bir tenkitle karşılanmıştır. Kazak toplumu için gelmiş geçmiş en büyük düşünür, filozof, fikir adamı, şair ve yazar olarak kabul edilen Abay Kunanbayev'in yaşadığı dönemde, Rusya'nın, Kazak coğrafyasında yeni yeni hâkimiyet kurduğu görülür. Bu süreçte Kazak topraklarında bir yandan Rus okulları açılırken, diğer yandan eski usul medreselerin varlığı devam eder. Medreselerden yetişen yazar ve şairlerin şiirlerinde daha çok dinî, ahlaki ve kültürel unsurlar ön plana çıkarken, Abay gibi hem medrese eğitimi almış; hem de Batı edebiyatı konusunda kendini yetiştirmiş şairler, dinî ve ahlaki konuların yanında, yenileşme ve modernleşmeyi de ele alırlar. Kazak coğrafyasında Rusya, siyasi olarak, Abay'dan sonraki dönemde, hâkimiyetini perçinler. Bu süreçte bir taraftan parti politikaları doğrultusunda tüm Sovyetler Birliği coğrafyasında tek tip insan yetiştirme propagandaları şiire konu olurken, bir taraftan da bazı aydınlar tarafından, bağımsızlık, tarih ve Turan fikri etrafında Türkçülük konusu işlenir. İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ise Kazak şiirinde daha çok vatan savunması ve Nazi işgaline karşı hep birlikte tek yürek olma konusu ön plana çıkar. Bağımsızlığın kazanıldığı 1991 sonrasında ise Kazak şiirinde daha çok millî heyecanların dile getirildiği ve milliyetçilik duygularının destansı bir dille ortaya konulduğu dikkat çeker. Kısaca tema değişimindeki durum; dönemlere, alınan eğitime, halkı derinden etkileyen olaylara ve kişisel yaşantılara bağlı olarak oluşan değişimlerdir. Bu bağlamda ele aldığımızda

* Kastamonu Üni. Fen Edebiyat Fak. ÇTLE Böl. , ekapagan@kastamonu.edu.tr

Mağcan'ın şiirlerindeki tema değişiklikleri tüm Kazak şiirindeki değişimlerle de paralellik arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Şiiri, Mağcan Cumabaev, değişim

Thematic Changes in Kazakh Poetry

(Looking Life and Poetry of Mağcan Cumabev)

ABSTRACT: Our contemporary Kazakh poetry is a continuation of oral tradition. There al founder of Kazakh written literature is Abay Kunanbayev. Kazakh poetry has confronted various transformations and changes since its written period. It was influenced from its own unique politica land social phenomenon and decisions of that period. While some poets take advantage of these events and phenomena with positive sides, other poets criticized them. Abay Kunanbayev considered to be the ultimate thinker, philosopher, intellectual, poe tand writer, is seen to appear gradually on Soviet Kazakh geography, when his period is taken into consideration. During this process, on the one hand Russian schools were being set up on Kazakh land; on the other hand, traditional madrasahs continued their education. Whereas the writers and poets graduated from the sema drasahs focused on religious, moral and cultural elements, poets like Abay, who were both graduated from madrasahs and were trained in Western literature, are seen to focus on innovation and modernization besides religious and moral elements. In Kazakh geography, after Abay'speriod, Russia consolidated its domination on the region politicaly. Within this process, while making one type of person propagandas as the theme of the poems were carrie douthrough party policies all over the Soviet geography, Turkism them ewasperformedoverthe idea of Turan by Mağcan Cumabayev and his friends. During the Second World War, defending the country and solidarity against the invasion of Nazi wasseen in Kazakh poetry. After the independence in 1991, nation excitement and patriotism with epic themes were reflected in Kazakh poetry. In the view of this point; thematic change of Mağcan appears parallel to cahnage of all Kazakh poetry.

Key Words Kazakh Poetry, Mağcan Cumabaev, change.

I. Bir Kazak Şairi MağcanCumabaev:

Coğrafya olarak 'Türkistan', bir yandan savaş ile direnişin, güç ile başkaldırının her zaman birlikte yaşadığı (Koraş, 2009:1-41), öte taraftan insanın iç huzuru yakaladığı, tarifi mümkün olmayan misafirperverlik örneklerinin yaşandığı, sözün senet olduğu, engin hoşgörölü ve samimi bakışlara sahip insanların hayat sürdüğü bir dünya... Bir yazar için böyle bir coğrafyada doğup büyümenin avantajları kadar dezavantajları da

vardır. Bu avantaj ve dezavantajlardan nasibini alan kişilerden birisi de Mağcan Cumabaev'dir. Çok kısa bir hayat sürmesine rağmen yaşadığı acı tatlı olaylar, maruz kaldığı baskılar ve başından geçen her türlü felakete rağmen ait olduğu topluma hizmet etmekten duyduğu haz ile beslenen büyük şair ve dava adamı Mağcan Cumabaev, 25 Haziran 1893'de Kuzey Kazakistan'ın Bulaev kasabasında varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. (Дүйсенбайұлы, 2008: 6) Mağcan'ın annesinin adı Gülsim, babasının adı ise Beken'dir. Bu ikilinin yedi oğul, iki de kızları olur. Erkekler sırasıyla Müslim, Kaharman, Mağcan, Muhammedjan, Selimjan, Kaliyjan ve Sabırjan'dır. Kızlarının adları ise Külemdam ve Gülbahram'dır (Нұрғали, 2011: 59). Şair, doğduğu zaman dedesi onu kucağına alarak 'bu torunum bir gün beni tüm dünyaya tanıttacak' der (Құтқожина, 2012: 94).

Yaşadığı ilçede idarecilik yapan ve uzun yıllar bu görevi sürdüren Mağcan'ın babası Beken; gözü açık, cesur, gayretli, ferasetli bir insan olarak anılır. Beken, çocuklarını da kendisi gibi cesur yürekli ve sağlam olarak yetiştirir. Mağcan'ın hem babası hem de annesi aydın ve ileri görüşlü kişilerdir. Sistemli bir eğitimin kasten ulaştırılmadığı, ilmi gelişmenin önünün kesilmek istendiği Türkistan topraklarında, önüne çıkan her fırsatı, tüm imkânlarını seferber ederek değerlendirmişlerdir. Örneğin dönemin kültür merkezleri Kazan ve Taşkent'te basılan tüm kitap ve dergileri, evlerindeki özel kütüphanede toplarlar ve bunları çocuklarının eğitimi için aktif bir şekilde kullanırlar. Kendi gayretleri ile ortaya koydukları bu azim, göçebe hayatını yaşayan bir coğrafya için oldukça manidardır. Mağcan'ın, daha 4 yaşında başlayan ve daha sonra devam edecek okuma serüveni de bu kütüphaneden istifade ile olur.

Mağcan'ın doğumundan önceki, yaklaşık iki asırlık, dönem; Çarlık Rusya'sının Türkistan coğrafyasına hâkim olma gayreti ve Türkistan halkının buna karşı direnişi ile geçer. Asırlar boyunca ülke kan gölüne döner, halk yorgun ve bitkin düşer, toplumun ruhunda ve bedeninde derin yaralar açılır. Türkistan halkının asırlar boyunca işgale karşı verdiği savaş, artık tamamlanmış gibi görünen siyasî hâkimiyete karşı, özellikle Mağcan'ın yaşadığı çağda şiddetlenir ve gençliğine denk gelen dönemde de (1915-1916 yıllarında) büyük isyanlara dönüşür. Bu direnişler, her seferinde Çarlık orduları tarafından çok sert bir biçimde bastırılır (Нұрғали, 2011: 59).

Yüz yılı aşkın süredir adı hep savaş, direniş ve isyanlarla anılan Türkistan coğrafyasında, Mağcan daha dört yaşındayken eğitim hayatına yön verecek önemli bir olay cereyan eder. 1897 yılında Rus baskınlarının birinden kaçan; eğitilmiş, aydın bir Başkurt genci olan Ahıyetten Akanov,

Kazaklar arasına sığınır. Akanov'un bilgisinden faydalanmak ve kendi çocukları ile birlikte köyündeki diğer çocukların da en azından temel eğitimlerini uzak yerlere gitmeden buldukları yerde almalarını isteyen Mağcan'ın babası Beke, Akanov'u köyünde öğretmen olarak kalmaya razı eder, derslik olarak da evinin yanına okul için özel bir bina tahsis eder. Bunun yanında tedrisat için gereken tahta, masa, sandalye, tebeşir, defter, kalem gibi şeyleri temin ederek, kendi çocukları ile birlikte köyündeki diğer çocukları da himayesine alır ve hepsinin birlikte eğitim görmelerini sağlar. İlköğretimden itibaren okumaya ve öğrenmeye büyük bir isteği ve kabiliyeti olan Mağcan, çok dikkatli bir şekilde derslere devam eder. Okuma-yazma, biraz hesap ve coğrafi bilgisinin yanında daha 7 yaşında Kıyas-ı Enbiya'yı ve tüm peygamberlerin hayatını öğrenir. Mağcan'ın molla olmasını arzulayan babası oğlundaki bu gayreti de görünce onu Kızılyar'daki medreseye gönderir (Özdemir, 1989: 200-201).

Bu medresenin kurucusu ve Mağcan'ın öğretmeni 1890 yılında İstanbul'da üniversite eğitimini tamamlayarak yurduna dönen Muhammedcan Begişov'dur. Bu medresede Arapça, Farsça ve Türk dilinde eğitim verilmesinin yanında Türk tarihi de teferruatlı olarak öğretilir. Şiirlerinde Türk tarihinin zenginliğini işleyen Mağcan, sahip olduğu tarih bilincinin temellerini de Kızılyar'daki bu medresede atmıştır (Abdullin, 1993: 30).

Mağcan Cumabaev, Kızılyar'daki eğitimini tamamladıktan sonra 1910 yılında Ufa şehrinde Medrese-i Âliye-i Dinîye adıyla açılan medresede eğitimine devam eder. Ancak, Âliye medresesindeki eğitimini tamamlamadan buradan ayrılır. Çünkü Mağcan'ın zekâsını ve bilgisini takdir eden hocası ünlü Tatar yazar Âlimcan İbrahimov; bu medresede onun daha fazla öğreneceği bilgilerin olmadığını söyler. Kendisine yeni şeyler öğretecek modern anlamda eğitim veren bir okulda eğitime devam etmesi tavsiyesinde bulunur (Kınacı, 2011: 1665). Kızılyar'dan ayrılmadan, Abay'a ithaf ettiği ilk şiirini yazan Mağcan, ilk şiir kitabı "Şolpan"ı da 1912 yılında hocası Âlimcan'ın desteği ile henüz 19 yaşında iken Kazan'da bastırır (Нұрғали, 2011: 59).

Âliye Medresesi'nden ayrılan Mağcan, kendisini rehber ve üstat olarak gördüğü büyük Kazak milliyetçisi, şâir, yazar ve siyâset adamı olan Mircakıp Dulat ile tanışır. Ondandır bir kış boyu Rusça öğrenir. Öğrendiği Rusça vasıtasıyla Rus ve Avrupa şairlerinin şiirlerini okumaya başlar. Aynı yıllarda yine büyük Kazak eğitimcisi, şâir, yazar ve siyâset adamı olan Ahmet Baytursunulu'nun çıkarmakta olduğu "Kazak" gazetesinin yazı heyetine katılır. Onun bazı şiirleri bu gazetede

yayınlanır. 1913 yılında Mağcan Cumabaev Avrupa bilimini yakından tanımak niyetiyle Ombi'ya gelir ve Rus Öğretmen Okulu'na girer (Tamir, 1993: 14).

Mağcan, Öğretmen Okulu'nu, 1917 yılında, altın madalya ile bitirir. Şair, Öğretmen Okulu'nu daha bitirmeden Kızılyarlı meşhur Şokan Tastemir'in Zeynep adlı kızıyla hayatını birleştirir. Ne yazık ki, evlenmesinin üzerinden çok vakit geçmeden hayattayken yaşayabileceği en büyük felaketleri yaşar. Bunlardan biri 1919 yılının 10 Şubat günü, doğum yaparken eşinin ölmesi diğeri ise bir yıl sonra 'Grajdan' (Vatandaş) adını verdiği küçük yavrusunu kaybetmesidir (Kolcu 2006:159). İşte bu devirde şairin kaleminden, Zeynep ile oğluna ithaf edilen üzüntü ve inlemeyle dolu şiirler doğar (Özdemir, 1989: 205-206). Hatta çocuğunu kaybetmesi içine o kadar işlemiştir ki, hapisanede yazmış olduğu şiirlerinin birinde '*Benim için şöhret oğlum için ölmektir.*' diyecektir (Askar 2003:155).

Genç yaştan itibaren halkı yönlendirmeyi, gelişme ve bağımsızlık yolunda öğütlemeyi, üzerine sorumluluk almayı görev olarak kabul eden şair, daha 1917 yılında Alihan Bökeyhanulı, Ahmet Baytursunulı ve Mirjakıp Duvlat'ın öncülüğünde kurulan ve Kazakistan'ın istiklâlini savunan Alaş Orda Partisine girer ve bu partinin kurduğu Alaş Orda Hükümeti'nin Maarif Komisyonu üyesi olur. Aynı zamanda Akmola'dan (bugünkü adı Astana) milletvekili seçilir (Шүкірұлы, 2009:239). Ekim İhtilalinin hemen ardından, iç savaş patlak verdikten sonra 1918'in başlarında Cumabaev tutuklanır ve 7 ayını Omsk'daki hapisanede geçirir. Bu onun ilk tutuklanmasıdır. Dahası 1919 yılı hem Kızılordu'nun Kazak bozkırlarına yeniden hâkim olması hem Alaş Orda hükümetinin dağıtılması hem de Mağcan'ın şahsî ve siyasî hayatındaki felâket günlerinin başladığı tarihtir. Bu sıkıntılara karşın hayattan kopmayan Mağcan, 1922 yılında Zilyka (Zeliha) Hanım ile ikinci evliliğini yapar.

1919'da Alaş Orda Hükümeti'nin dağıtılmasından sonra, "Bostandık Tuvi" (Hürriyet Bayrağı) isimli gazetenin redaktörü olarak tayin edilir. 1922 yılına kadar bu vazifede kalan Mağcan, bu yıllarda şiirler yanında eğitim-öğretim konularında da yazılar ve kitaplar yazar. Mağcan, 1922 yılında Kazan'da basılan "Şiirler Külliyyatı" isimli ikinci şiir kitabı ve yine aynı yıl içerisinde Orınbor şehrinde basılan "Pedagoji" isimli eseri ile kuvvetli bir çıkış yapar. Bu eserlerini ise 1923 yılında Taşkent'te basılan "Mağcan Cumabayev Ölenderi/Mağcan Cumabayev Şiirleri" ile 1926 yılında Moskova'da basılan "Savattı Bol" adlı ders kitabı izler.

1922 yılında Mağcan, Taşkent'e gider. Burada yeni oluşturulan, Türkistan Cumhuriyeti Hükümetine bağlı, Kazak-Kırgız Bilim Komisyonu üyesi olur; "Çolpan" ve "Sana" dergileri ile "Ak Jol" gazetesinin yayınlanmasında rol oynar. Taşkent'te şiirlerinin önemli bir kısmını yazan şair, aynı zamanda Muhtar Awezov ve Cusipbek Aymavitoğlu gibi Kazak aydınları ile de bu dönemde karşılaşır. Muhtar Awezov'la birlikte kurduğu "Talap/Talep" Derneğinin yönetimini yine bu dönemde gerçekleştirir. 1923 yılında Moskova'ya giderek orada bulunan Edebiyat Enstitüsüne devam eder.Hatta enstitünün hocalarından V.Briusov, Mağcan'ı 'Kazaklar'ın Puşkin'i' olarak adlandırarak över (Buran, 2007: 303).

Muhtar Awezov da 'Lyublyu Magcana' (Mağcanı Seviyorum) adlı makalesinde: '*Bugünkü şair ve yazarlardan bir tek onun geleceği parlaktır; şüphesiz onun sözü ölümsüzdür. Abay'dan sonra en çok Mağcan'ı seviyorum, o, yüksek karakterli ve çok kültürlüdür.*' diyerek Magcan Cumabaev'i över(Ақшолақов,2013:288-289).

Mağcan, üç yıl kadar Moskova'da kalır. Bu süre zarfında hakkındaki suçlamalar devam etse de o yılmadan, üretmeye gayret eder. Moskova'da 'Künşığs Baspası' (Doğu Matbaası) adlı matbaada işe başlar. Bu matbaada çalışırken Rusçadan bazı tercümelemler de yapar. Baskıların artması sonucu da 1927 yılında Kazakistan'a döner. 1929 yılına kadar da Kızılyar'daki okullarda öğretmenlik yapar. Her zaman öncü ve aktif olan, tüm Türk dünyasını ön planda tutan, millî ve manevî değerlerle işlenmiş fikirlere sahip olan Mağcan Cumabaev, Kazak gençleri arasında da tanınmaya başlar. Bu durum merkezi hükümetin hoşuna gitmez ve 1924 yılından itibaren Sovyet yönetimi tarafından yoğun bir takip ve baskı altına alınır. Bundan sonra, Marksist açıdan bir değerlendirmeye tâbi tutulur. Bu değerlendirme sonucu onun şiirleri, "Eski tarihi övdüğü, milliyetçiliği terennüm ettiği ve ferdiyetçiliği yücelttiği" gerekçesiyle suçlu görülür. "milliyetçi, Türkçü ve ferdiyetçi" olmakla suçlanır. Zamanla insanlar etrafına yaklaşamaz, yayınevleri kitaplarını basamaz, gazete ve dergiler şiirlerini yayınlamayamaz hale gelir.

Stalin'in iktidara gelmesiyle birlikte Türkistan coğrafyasındaki tüm aydınlar gibi Mağcan'ın üzerindeki baskılar daha da artar. Mağcan da üzerindeki baskıları bir nebze olsun hafifletmek ve kendini sorumlu hissettiği topluma daha rahat hizmet edebilmek için 1927-1928 yıllarında yönetimden ve rejimden yana bazı şiirler yazsa da, bu gayreti inandırıcı olmaz (Budak, 2006: 29). Nihayet 1929 yılı ile birlikte başlayan milliyetçi Kazak aydınlarının kırım harekâtı içerisinde Mağcan, 15 Temmuz 1929 tarihinde tutuklanır ve Butırka Hapishanesi'ne konur.

Onca izleme ve baskıya rağmen bir türlü suçu ispatlanamayan Mağcan Cumabaev'i itham etmek için 1925 yılında Moskova'da kurduğu 'Alka' (ileri) adlı edebiyat derneği, merkezi hükümet için bir fırsat olur. Derneğin kuruluşundan dört yıl sonra bu derneğin 'karşı devrimci faaliyetler' yaptığı, 'Sovyet Hükümetine karşı mücadele ettiği' iddia edilerek Mağcan, mahkemeye verilerek 4 Nisan 1930'da idam cezasına çarptırılır. Fakat Mağcan'la ilgili bu karar daha sonra bozularak 10 yıl sürgün cezasına çevrilir ve Kareliya'ya sürgüne gönderilir (Мақырұлы, 2012: 94). Mağcan, 6 yıl boyunca çalışma kamplarında çile doldurduktan sonra ünlü Rus yazarı Maksim Gorki'nin gayretleri sonucu 2 Mayıs 1936'da serbest bırakılır(Koç, 2007:478).

Serbest kalınca Kızılyar'a geri dönen şair, 1937 yılına kadar Kızılyar'daki 7 numaralı Orta Mektep'te Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği yapar. Mağcan, 1937 yılı sonlarında yönetim kadrolarının: *"Ya Muhtar Awezov'u tutuklamamızı sağlayacak bilgiler vereceksin, ya da seni tutuklayacağız"* şantajıyla karşılaşır. İstenileni yapmayınca 'Japon Casusu' suçlamasıyla 30 Aralık 1937'de yeniden tutuklanır. *'Sovyet karşıtı propaganda yapmak, Kazak gençlerini silahlı saldırı yapmaya yönlendiren şiirler ve yazılar yazarak onları Beyaz Muhafızlar Birliği'ne toplamak, gizli örgütlere katılmak ve Japon casusu olmak'* gibi iddialarla suçlanan Mağcan Cumabaev'in davası ile ilgili belgelerde hüküm bile yer almaz. Sadece hükmün yerine getirilmesi için iddianameden alıntı yapılır. İddianame ise Mağcan kurşuna dizildikten on gün sonra düzenlenir (Buran, 2007:304).

Mağcan, kurşuna dizilene kadar geçen bu tutukluluk döneminde iki kez sorgulanır ve 11 Şubat 1938 tarihli karar ile idam cezasına çarptırılır. 11 Şubat 1938 tarihinde verilen idam kararına esas olacak sorgulamalardan ikinci yani sonuncusu resmi kayıtlara göre 20 Şubat 1938'de yapılır. Yani Mağcan'ın son sorgulaması yapılmadan 9 gün önce, hakkında idam kararı verilir. Mağcan Cumabaev 11 Mart 1938 günü kurşuna dizilerek öldürülür.

Mağcan'ın yaşamı göz önüne alındığında kısa bir hayat sürmüş olmasına rağmen bir taraftan her türlü felakete karşılaşan diğer taraftan daha genç yaşta şöhreti yakalayan bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaşananların şiir anlayışında büyük etken olarak yer aldığını ve şiirlerindeki temayı etkilediğini, yine şairin kendi şiirlerinde net olarak görmekteyiz.

II. Genel Hatlarıyla Kazak Şiiri ve Gelişimi:

Mağcan'ın şiirlerindeki tema değişimlerini ele almadan önce Kazak şiirini ve Kazak şiirindeki değişimleri kısaca değerlendirmek gerekir.

Günümüz Kazak şiiri, zengin sözlü geleneğin devamıdır. Kazak yazılı edebiyatının asıl kurucuları İbray Altınсарın ve Abay Kunanbayev'dir(Kara, 2015:9).. Kazak şiiri, yazılı dönemden itibaren farklı değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Her dönem, kendine has siyasî, sosyal olay ve düşüncelerinden etkilenmiştir. Bu sosyal ve siyasal olay ve olgular, bazı şairlerin şiirlerinde pozitif yönleri ile yer alırken, bazı şairlerce sert bir tenkitle karşılanmıştır. Kazak toplumu için gelmiş geçmiş en büyük düşünür, filozof, fikir adamı, şair ve yazar olarak kabul edilen Abay Kunanbayev'in yaşadığı dönemde, Rusya'nın, Kazak coğrafyasında yeni yeni hâkimiyet kurduğu görülür. Bu süreçte Kazak topraklarında bir yandan Rus okulları açılırken, diğer yandan eski usul medreseler devam eder. Medreselerden yetişen yazar ve şairlerin şiirlerinde daha çok dinî, ahlakî ve kültürel unsurlar ön plana çıkarken, Abay gibi hem medrese eğitimi almış; hem de Batı edebiyatı konusunda kendini yetiştirmiş şairlerin dinî ve ahlakî konular yanında, yenileşme ve modernleşmeyi de ele aldıkları görülür.

Kazak coğrafyasında Rusya siyasî olarak Abay'dan sonraki dönemde, hâkimiyetini perçinler. Bu süreçte bir taraftan parti politikaları doğrultusunda tüm Sovyetler Birliği coğrafyasında tek tip insan yetiştirme propagandaları şiire konu olurken, bir taraftan da bazı aydınlar tarafından, bağımsızlık, tarih ve Turan fikri etrafında Türkçülük konusu işlenir. İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ise Kazak şiirinde daha çok vatan savunması ve Nazi işgaline karşı hep birlikte tek yürek olma konusu ön plana çıkar. Bağımsızlığın kazanıldığı 1991 sonrasında ise Kazak şiirinde daha çok milli heyecanların dile getirildiği ve milliyetçilik duygularının destansı bir dille ortaya konulduğu dikkat çekmektedir. Kısaca bu durum; dönemlere, alınan eğitime, halkı derinden etkileyen olaylara ve kişisel yaşananlara bağlı olarak oluşan değişimlerdir. Bu bağlamda ele aldığımızda Mağcan'daki tema değişiklikleri Tüm Kazak şiirindeki değişimlerle de paralellik arz etmektedir.

II. 1. Mağcan Şiirini Var Eden Temel Dinamikler:

Her şairde olduğu gibi Mağcan'ın şiirini de etkileyen ve besleyen temel dinamikler vardır. Edebiyata ve özellikle şiire olan ilgisinin artmasında, aydın bir ailede yetişmesi, içinde bulunduğu eğitim ortamı, medrese eğitimi sırasında eserleriyle tanıştığı Sadi, Firdevsi, Ömer Hayyam gibi Şark edebiyatının önde gelen isimlerin eserlerini okuması etkili olur. Bu

saydıklarımızın dışında onu en çok etkileyen Abay ve Tatarların ünlü şairi Zakir Sadıkulı Ramiyev'dir¹. Nitekim ilk şiirlerinden birini, 1909'da daha çıkar çıkmaz okuduğu, Abay'ın kitabından ilhamla ona ithaf eder.

Genel anlamda baktığımızda şairin şiirlerinde zamana, eğitime ve yaşananlara bağlı olarak tematik değişimler olmakla beraber, her zaman yenilene, değişime uğrarken trajik sayılabilecek bir kırılmaya uğramadan giderek gelişen bir şekil arz etmektedir. Bu sebeple onun şiirinde değişim unsuru gelişimin bir aracıdır. Kısacası Mağcan'ın şiiri, aslı bozulan ve olduğu şeyden başka bir şeye evrilip dönüşen, kırıklı bir çizgi izlemez.

Şiirini hemen her zaman etkileyen temel kaynaklar; yaşadığı coğrafya, memleket özlemi, göçebe yaşamı örnekleyen pastoral tablolar gibi yerli unsurların yanında aldığı eğitime uygun olarak tarihi, millî ve dinî temayüllerdir.

*“Doğduğun yere gidiyorsun,
Seni nazlandıran yurduna.
Yüreğim! Niye yanmıyorsun?
Sarı Arka'mın toprağı,
Benim canımın ışığıdır;
Vücutumu uzatıp yatacağım.
Onun ipek yelinin,
Suyu Kevser gibi tatlı gölünün
Tadını şimdi tadacağım.”*

(Sür Atını, Sersembay)

Bu yönüyle Mağcan'ın hemen tüm şairlik serüveninde tonu değişse

¹ Kazak topraklarında açılan medreseler, daha çok Rusların Kazan Hanlığını ele geçirmesiyle sürgün edilen ve bu bölgeden kaçan Tatarların temellerini attığı Ceditçi eğitim kurumlarıdır. Bunlar yüksek oranda Tatar âlim ve mollalarının açmış oldukları maarif mektepler idi. Zakir Sadıkulı Ramiyev de bu ilim erbaplarından biridir. O güne kadar ağırlıklı olarak göçebe hayat yaşayan Kazak bozkırlarında çok geniş bir etki yaratan bu hareket ilk başlarda Ruslar tarafından Kazakistan'daki nüfus dengesini bozmak ve yüksek bir kültürel seviyesine ulaşmış Kazan eğitim kurumları ve ulemasını dağıtmak için bir fırsat olarak telaki edilerek teşvik edilse de bu kurumlarda yetişenlerin Panislamizm ve Pantürkizm davalarını benimsemeleri Rusya'nın hoşuna gitmez. Bu oluşumun önünü kesmek, Türk dünyasının birbirini tanıma ve yardımlaşmasını engellemek hem de Rusçayı ve Rus kültürünü egemen kılmak için 1907 yılında Tatarlar aleyhinde çok kötü propaganda yapılır ve Tatarların Kazak topraklarındaki tüm faaliyetleri yasaklanır. (Özdemir, 2009: 157-176)

bile kullandığı bu unsurlar, temel dinamikler olarak, varlığını korur. Denilebilir ki, Mağcan'ın şiirlerinde ana temlerden biri olan 'tarih bilinci ve milliyetperverlik eğitim hayatının ilk devresinden başlayarak yerleşip gelişmeye başlamıştır' (Құтқожина, 2012: 94).

*“Yiğit Türk, geniş bozkırına güzellik idi.
Otursa da, göçse de, konsa da hür idi.
Baht kuşu başlarında durduğu zaman,
Güneş ve rüzgâr değmeyip, hududu sağlam idi.”*

(Ural Dağı)

*“Geniş ve güzel bozkırın kartalıyım;
Altın Altay ve Ural, iki kanadımdır.
Hür bozkırın kıymetlisi ve nazlısı,
Düşmandan yüz döndürmeden büyümüş kahraman
oğulum.”*

(Tez Varıyorum)

Şair, özellikle ilk dönemde her ne kadar aşk ve tabiat konularında ağırlıklı olarak şiirler yazmış olsa da; bu dönem, daha sonraki dönemlerde yazacağı millî ve aydınlatıcı şiirlerinin de alt yapısını oluşturan sağlam bir eğitim ve terbiyeden geçmesine vesile olur. Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi tabiat ve aşk konularında yazılanlar bile Kazak coğrafyası ve Kazak güzellerinden başkası değildir.

Onun şiirini kuran ve şairliği süresince tesiri süren en etkili isim Abay'dır. Bu sebeple şiiri dış etkilerden gelişme sayılabilecek nitelikte etkilenmiş, aslını muhafaza etmiştir. Bu noktanın şairi ve şiirini anlamada, adlandırmada önemli olduğu bir gerçektir.

*“Ay, yıl geçer dünya göçünü çeker,
Öldürüp birçok canı yükünü artırır.
Göz açıp, milletin uyanık oldukça
'Hakim ata' (Abay), rahat ol, kadrin artar.”*

(Meşhur Şair-Sözü Altın Hakim Abay'a)

Şairin şiirlerine ilham kaynağı olan temel dinamiklerden biri de yaşadığı toplumda gördüğü aksaklıklardır. Bu aksaklıkların en önemlisi ise eğitime karşı olan ilgisizliktir. İlimden uzak kalmanın amaçsız ve birbirleriyle çekişen bir toplumun meydana gelmesine sebep olduğunu anlatır.

Yaşadığı toplumda ilme karşı olan soğukluk, kendisini derinden etkiler ve üzülmeye sebep olur.

“İlme hiç yaklaşmak istemeyen Kazak;

Seçimde, tartışmada ne kadar usta...

Çocuğunu okutmakla işi yok,

“Bütün işi halkı bölmek ve malını dağıtmak.”

(Güz)

Bu yüzden de eğitimini tamamlamak için babasını, annesini dahi karşısına alan şairin sanatın merkezine ilmi ve çalışmayı koymasının oldukça tutarlı bir davranıştır. Aşağıdaki şiirde gönlüyle muhasebeye duran şair öğrenmek ve kendisini yetiştirmek için nelere katlandığından söz eder. Nitekim kendisini bir molla olarak yetiştirmek isteyen babası, onun Kızılyar'daki eğitiminin ardından başka bir yere gitmesine karşı çıkar. İçindeki eğitim ve kendisini geliştirme arzusuna karşı koyamayan Mağcan, babasıyla maddî ve manevî hukukunu keser ve oradan ayrılır.

“ ‘Babandan ve anandan uzaklaş!’ dedin de uzaklaşmadım mı?

Âvâre olup birçok defa yalnız gezmedim mi?

Birçok defa kara günler yaşadım.

Baba, anne ve kardeş aradım mı?”

(Can Sözü)

Esasında Mağcan burada ailesi ile içinde yaşadığı toplum arasında bir seçim yapmıştır. O, Kazakların ve Kazakistan'ın ilerlemesinin ve birlik olmasının yegâne yolunun eğitimden geçtiğini bildiğinden dolayı babasının istediği yerde köşesine çekilip toplumdaki gerilemeye seyirci kalmayı reddetmiştir. Yoksa Mağcan gibi tüm toplumu hatta tüm Türkistan ve Türk coğrafyasını düşünen birinin kendi anne ve babasına sırt dönmesi düşünülemez. Şair, baskıların giderek artması sonucu başlayan sürgünler, hapisler, zindan hayatı ve yaşadığı felaketlerden sonra çok bir şeyin değişmediğini görünce isyan edip adeta Allaha dönerek *“Biz gerekli olan neyi yapmadık, ya da anne babamızı, kardeşimizi terk etmek dâhil hangi fedakârlıktan kaçındık ki”* (Tamir, 1993: 111) sözleri ile bu durumu ortaya koyar. Yukarıdaki dördlükten de net olarak anlayabiliyoruz ki şaire bunu yaptıran başka bir güç vardır. Bu, onun aldığı eğitim ve görgüye paralel olarak kendisinde gelişen toplumuna olan sevgisi, hayalleri, ümitleridir.

II. 2. Mağcan'da Toplumsal Gelişme Aracı Olarak Şiir ve Sanat:

Esasında Mağcan'ın şiirlerindeki tema değişimlerinin temel nedeni, sahip olduğu sanat yoluyla toplumuna daha faydalı olma arzusudur. Her dönem kendine göre farklı anlayış ve sorumlulukları getirmiştir. Mağcan da her zaman içinde yaşadığı toplumun gerçeklerini göz önüne alarak toplumcu çizgiden şaşmadan sanatına yön verir. Bu nedenle O, hiçbir zaman, sanatını egemen güçlerin istekleri doğrultusunda şekillendirmez; bilakis haksızlık yaptıklarına inandığı egemen güçlere karşı kuvvetli bir silah olarak kullanır. Şiiri ile halkını uyandırmak vazifesini üzerine alır. Çünkü Mağcan'a göre sanat, kuru bir poetika üzerinden üretilen, salt entelektüel bir eylem değildir. Sanat, millet ve vatanın tüm sorunlarına çözümler üretebilme kabiliyetini kazanmak ve kazandırmak demektir. Mağcan, 'sanat' kavramını daha çok medeniyete vesile olan bilgi, feraset, estetik üretim ve gayrete karşılık gelecek biçimde kullanır. Ona göre sanat, her şeyden evvel çalışmayı istemekle ve çalışarak ilerletilebilecek bir eğitim süreciyle kazanılabilir. Aşağıdaki dörtlükte ifade edildiği gibi şair; sanatın peşine düşmedikleri, yenilenme ve gelişme fırsatını kaçırdıkları için geri kaldıklarını düşünür. Topluma faydalı olan, toplumu her yönüyle iyiye götüren işlerde öncü olunmadığı ve en önemlisi alın teri dökecek kadar çalışılmadığı, tembellik edildiği için de bugün çile çektiklerini ifade eder.

*“Aziz milletim! Sanat peşine düşmeyip geri kaldık;
Gücümüz azalıp, birçok insandan kibir gördük,
Kendini kaybetmiş halde can vermeye yaklaşıyorsun,
Ölüm terin alnından 'şıp şıp' diye çıkmakta.”*

(Güz)

Mağcan için sanat topluma faydası dokunuyorsa sanattır. Bu anlamda şair, 'sanat' kavramının sadece şiirle sınırlandırılmaması gerektiğini düşünür. Ona göre edebiyat ve şiir 'sanat' eyleminin biçimlerinden sadece biridir. Halkının genel anlamda 'sanat' eyleminden uzak kaldığına ve aradığı yitiğini bulamamış olduğuna inanır. Dahası bu konuda tembel ve isteksiz olduğuna da oldukça realist bir tutumla işaret eder:

Bütün romantizmine, estetik ve sanat özenine rağmen şiiri de şairliği de daha en başından beri 'ulvi bir dava'nın aracıdır. Bu dava şuuru, Mağcan'ı hayatının ve sanatının daha en başında diyebileceğimiz safhada

bir karakter olarak biçimlendirir. Çünkü onun için şiir, yaşananlara müdahale edebilme, onları değiştirip yönlendirebilme aracıdır. Kendisiyle birlikte insanını yakan, hapseden, zulmedenlere karşı bir uyandırma ve gerçekleri haber vererek teselli etme yoludur. En azından bunu yapabiliyor olmak onu mutlu eder ve şiir yazmaktan asla pişmanlık duymaz. Şiir yazdığı sürece de rahat yüzü görmemeye ve alevler içinde yanarak azap çekmeye razı olur:

“Rahat görmeyeyim.

Etrafım, alev olsun;

İçin için yanayım, azap çekeyim.

Şiirimle ruhuma teselli veriyorum;

Şiirimle yurdumu uyandırıyorum.

Onun neyine yaş dökeyim?”

(Dileğim)

Hakikaten onun yaşadığı zaman diliminde ve coğrafyada şiir söylemek kendisini bile bile ateşe atmak demektir. Gerek Çarlık Rusya’sı gerekse Sovyet Rusya döneminde şiir söylemek oldukça zordur. İlave olarak şiir Türk toplumlarının inanma ve itaat etme kültüründe ‘akın’, ‘ozan’ ve ‘şaman’ geleneği olarak adlandırabileceğimiz çağlardan beri fonksiyonel bir öneme sahiptir. Yani şiir söylemek demek aslında kavga ya girmek demektir. Türk toplumunda şiir söylemek iddia sahibi olmak demektir.

İşte Mağcanda bir ‘akın’ veya ‘ozan’ gibi içinde yaşadığı zamanın, mekânın ve bu iki toplamdan müteşekkil tarihin farkındalığıyla, muhataplarının hoyratlığına adeta şiirindeki nahif ve gizemli duruşu ile karşı koyar. Şiirindeki tılsım onun ümidi, aydınlığı olur. Onun için şiir, aynı zamanda insanın hayal dünyasını zenginleştiren en önemli öğelerden biridir. Bu duygusunu ‘Öleñ’ adlı şiirinde yazmış olduğu ‘Öleñmeniñ Şolpanım, Ayım, Künim.’ (*şiir parlak sabah yıldızım, ayım, güneşim*) ifadesinden net olarak anlayabiliyoruz.

Aynı zamanda Mağcan, şiiri kendisini kudretli kılan, Allah ile konuşmasına vesile olan bir dayanak ve kötülüklere karşı koymasını sağlayan bir mucize gibi görür. Şair için şiir, Allah vergisi mucizevi bir eylemdir. Bilindiği üzere mucize sahibi olanlar aynı zamanda külfetli bir sorumluluğu da yüklenir. Şairler de mucize sahibi peygamberler gibi içinde yaşadıkları millete karşı bu kabiliyetleri sebebiyle sorumludurlar.

Bu manada şiirin mucizeye benzetilmesi Mağcan'ın şiiri 'dava' işi kabul etmesiyle tutarlıdır. Bu düşüncesini 'KökşeTauw'(Kökçe Dağ) adlı şiirinde şu şekilde ifade eder:

*“Hz. Musa'nın yaşadığını ben de yaşarım
Kökşe Tur Dağı olup
Beni konuşturursa Tanrı'yla,
Şiirim benim âsâm olur,
Ben de Kökşe'ye çıkarım,
Arşa ayak basıp,
Eğilerek, Tanrı'nın huzuruna varıp
Tanrı'nın sözünü dinlerim.”*

(Kökçe Dağ)

Bu şiirle Hz. Musa kıssasına telmih eden Mağcan denizi yaran ve Musa'nın ümmetini Firavun elinden kurtarıp selamete çıkaran asâ ile şiiri özdeşleştirir. Dahası Tur Dağı'nda Hz. Musa ve Allah'ın konuştuğu dilin, yani ilahi buyruk ve diyalogun da şiir olduğunu ima eder. Bu ilgi kurma ve benzetme vesilesiyle şair kendisine peygamber sıfatı devşirme derdinde değildir. Doğrusu bu çeşit bir değerlendirme çok sığ kalır. Burada maksat şairin ve şiirin sorumluluğunun ağırlığına dikkat çekmektir.

Kısaca şair için sahip olduğu sanat ve bu sanatın neticesi olan şiir toplumunun emrinde, topluma hizmet etmede bir vasıtaadır.

III. 1. Mağcan Şiiri Örneğinde Kazak Şiirindeki Tematik Değişimler:

Mağcan'ın şiirlerinin gelişim seyri takip edildiğinde tematik unsurların değişimi bakımından üç dönemde değerlendirilebileceği görülür. Bu değişimlerin şairin biyografisi, eğitim hayatı ve insani ilişkileriyle doğrudan alakalı olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla değişimlerin sebepleri ve dönemlerin adlandırılması ancak bu etki alanlarını çözümlemekle mümkün olur. Daha önce de söylendiği gibi bu değişimler, şiirin aslını bozamaz. Ancak onu bulunduğu noktadan daha üstte bir gelişim evresine taşır.

III. 1. 1. Yerli Edebiyatın Etkisindeki Romantik Dönem (1905-1912):

Mağcan'ın şiirlerindeki ilk devre, şiire ilgi duymaya başladığı Kızılyar ve Ufa'daki eğitim sürecidir. 1905- 1912 yılları arasındaki bu za-

man dilimi, onun çıraklık ve yetişme devresi de sayılabilir. Şair, Bu dönem şiirlerinde daha çok romantik bir tutum içindedir.

*“Ben şâirim, akan suyum;
Şırdıyorum, seviyorum.
Ben şâirim, alevim;
Sıçrayıp göğe değişiyorum.”*

(Genç Güzele)

Kimi zaman bu romantik tutumu genç olmanın da getirdiği doğal duyguların etkisiyle içli aşk şiirleri yazmasına vesile olur.

*“Ben, ruhu dalgalandıran şiiri,
Güzellik ışığını arayan,
Hayâle esir bir şâirim.*

...

*Gece gündüz ruhun şiirini,
Onun yüzündeki cennet nurunu
İşitip ve görüp duygulanırım”.*

(Gülsüm'e)

Kimi zaman da tabiat tablosu üzerinden coşkulu bir şiirle çıkar karşımıza. Esasında yaşama biçimi bakımından ‘bozkır’ı yani tabiatı ‘ana’ veya ‘sevgili’ gibi gören şair için bu durum şaşılacak bir durum değildir.

*“Merhametli ay! Sen ışığını saçmaktasın,
Yüzünü örten karanlık ise gizlenmekte.
Sen dolsan da, solsan da senden ayrılmayan
Yoldaşın yıldız ile el ele tutuşarak,*

*Bozkırda yolcuya sen yol göstereceksin;
Eğer âniden yolunu şaşırırsa.
Yuvarlak şekildeki beyaz yüzün çok alımlı;
Fiyakalı fiyakalı adım atıp, yavaşça yürüyorsun.”*

(Dolunay)

Bazen milletin geçmişine duyduğu özlem onu romantikleştirir. Geçmiş zaferlere duyduğu özlemi, kişisel bir hüzne dönüştür.

“Kederli ay! Ben de senin kederine ortağım.

Bende de önceleri taç ve taht vardı.

Gençtim, ateşliydim, kahramandım.

O vakit talih kuşu koluma konmuştu.” (Ay’a)

Ancak bu tarihlerde bile dış dünyaya kendisini tamamen kapatmış, kendi hayal dünyasında yaşayan bir Mağcan yoktur. Farklı sosyal problemleri göz önüne getiren, bu anlamda şiiri halkının hizmetine sunan bir yanı bu ilk devrede de dikkati çeker.

“Soğuk bir gün.. Ayaz sert, dayanılacak gibi değil.

Kar ve bora rüzgârla iddialaşıp esmekte.

Fakirler üşüyüp, donup titreşirler;

Sıcak evlerinde zenginler yanarlar, merak etmezler.”

(Gerçek Zavallı)

Mağcan’ın ilk devredeki eserleri pastoral ve lirik bir özellik gösterir. Oldukça romantik bir tavırla söylenen bu devre şiirlerinin esasını daha çok aşk ve eğitim sebebiyle ayrı bulunduğu memleket ile aile hasreti önemli yer tutar. Aynı zamanda yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi şair bu dönemde de sıkça sembol ve kişileştirmelere başvurmuştur. Bu dönemde kullandığı bu sanat son dönemdeki aksine bir zorunluluktan ziyade içinden geldiği gibi duygularını sanatkârane bir tarzda ortaya koyma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Kısaca, Şair bu devrede her ne kadar aşk ve tabiat konularında ağırlıklı olarak şiirler yazmış olsa da, bu devre onun daha sonraki süreçlerde yazacağı millî ve aydınlatıcı şiirlerinin de alt yapısını oluşturan sağlam bir eğitim ve terbiyeden geçmesine vesile olmuştur.

III. 1. 2. Batı Edebiyatı ile Tanışması ve Şiirlerinde Tarihi ve Milli Konuların İşlendiği Dönem (1912-1918):

İkinci devre diyebileceğimiz zaman dilimi, Mirçakıp Dulat ile tanışıp, batılı edebiyatı öğrenmesi ve Alaş Orda’ya katılması ile devam eden süreçtir. Bu devre Mağcan’ın ilk tutuklanışına kadar devam eder. Sentez adımı da verebileceğimiz bu devrede şair, geçmiş birikimi üzerine yenile-

rini ilave ederek değişimden çok bir gelişimi gerçekleştirir. Bu dönemde şair, kendisine Turan fikrini aşılacak Mircakıp Dulat'ın yanı sıra Rus ve diğer Batılı yazarlarla temas halindedir. A. Puşkin, M. Gorki, V. İvanov, M. Sibiryak, M. Lermontov, H. Heine, W. Goethe, L. Byron, gibi isimlerin eserlerini bu dönemde okumuş, tercüme etmiş, sanat tekniğini geliştirmiş ve dünyaya daha geniş bir pencereden bakmayı denemiştir (Қамшыгер, 2009: 170). Artık sadece yerli ve doğulu kaynaklardan beslenmeyen şair için bu devre kalfalık çağı sayılabilir. Bu dönemde ilk devredeki sosyal eleştiri ahlakı daha da keskinleşmiştir. Çünkü Batılı kaynaklar sayesinde milletin nasıl gelişip güçlenebileceği hakkında daha net bir fikri vardır.

Yine bu devrede Mağcan'a Kazak Türklerinin ilk millî, siyasî, sosyal ve edebî gazetesi 'Kazak'ın da büyük tesiri olur. XX. yüzyılın başındaki Kazak halkının siyasî-toplumsal hayatının en önemli meseleleri, iktisadi durumu, diğer halklarla münasebeti, eğitim, edebiyat, kültür, örf-adetleri, tarihi ve şeceresini konu alan makalelerin yayınlandığı gazete, onun fikir ve sanat dünyasına çok büyük katkıda bulunur. Aynı zamanda yazar, bulunduğu bu gazete vesilesiyle yerli kültürden kopmadan, Batıyı daha derinlemesine tanıyabilmiş ve doğru bir sentez kurmayı başarmıştır.

Bu yetkinleşme sonucunda O, dar bir çerçeveden değil, geniş pencereden bakmayı benimsir. Bu nedenle tüm Kazak coğrafyasının dışına taşarak Türk dünyası ile ilgili hayaller taşır. *'Türk, yiğit Türk, gök yeleli Türk, şerefli Türk, kahraman Türk çocukları, Ural Dağı, Uzaktaki Kardeşime ve Türkistan'* vb. şiirlerine baktığımızda da bunu net olarak görebiliriz. Şair, Türk dünyasının güçsüzlüğünün sebebini bölünüp parçalanmalarını ve birbirlerinden hem fizikken hem de fikren uzaklaşmalarına bağlar ve var gücüyle yine bu birlikteliği sağlamak için uğraşır. (Kınacı, 2011:1666).

Bu dönem şiirleri, ilk döneme benzer bir biçimde karamsarlıktan uzak metinler biçimindedir. Zira eleştiriyor olmasına rağmen her şeyin düzeltilebileceğine inancı tamdır. Öyle ki, bir program dâhilinde hareket eden siyasî bir teşekkül olan 'Alaş' hareketine katılması da bu fikri güçlendirir.

Özellikle halkının da içinde bulunduğu durumu göz önüne alarak sorumluluk yüklenen Mağcan, değişimde aktif rol oynar. Bu dönemde ümitlerinin zirvesinde olan şairin azmine güç veren olaylar da gerçekleşir. Bunlardan en önemlisi, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra haritaların yeniden çizilmesi ve Rusya'da da yakın dönemde meydana gelen ihtilal ile oluşan yeni yönetimin toparlanma sürecini kazasız atlat-

mak için sunduğu geçici ve aldatıcı vaatlerdir. Bu süreçte Türkistan'da süregelen baskılar bir nebze yumuşar, ulus bilinci kuvvetlenir ve bağımsızlık ümidi güçlenir. Bunun sonucu ister siyasi hareketler yolu ile olsun ister yazılı ve sözlü aktarımlar yolu ile olsun hürriyet ve bağımsızlık terimleri daha gür bir şekilde ifade edilmeye başlanır(Кирабаев, 2011: 35-40). Biraz da bu etki ile Mağcan da bağımsızlık fikri konusunda hiç olmadığı kadar ümitvar bir tavır içine girer. Bir taraftan da halkın yılgınlığını ve tembelliğini eleştirmekten geri durmaz. Çünkü bu sürecin bir fırsat olduğunun farkındadır ve iyi değerlendirilmesi gerektiği kanısındadır. 'Alaş' hükümetinin yaşamasının bilinçli bir toplumdan geçtiğini anlatmaya çalışır. Bu amaçla aynı dönem içinde şiirleriyle toplumu yeniden canlandırmaya ve ayağa kaldırmaya çabalarken devrin din adamlarının ve din anlayışının tembelliği teşvik ettiğini düşünür ve bu durumu eleştirir.

*“Durmaksızın hürriyete atılan uçucu canı,
Damarda kaynayan sıcak kanı,
Esir edip kim hapsetti? Kim soğuttu?
Üstün gayreti, güçlü hâli kim aldı?*

*Geçmişteki yüksek heybetli arslanı,
Üstün gayrete sahip korkusuz kaplanı;
Ardan, namustan, güçten ve akıldan ayırıp,
Kim yarı ölü bir korkak köle haline getirdi?”*

(Din Öğretene)

Bu tavrıyla düşmanın sadece dışarıdan gelip işgal eden unsurlar olmadığını toplumdaki geriliğe sebep unsurların da düşmanın elini güçlendirdiğini, Kazak halkını geri bıraktığını ortaya koyarken güçlü olmak için evvela içerde kuvvet, hareket ve birlik olması şartını ortaya koyar.

Mağcan; bu dönemde de bütün estetik ve sanat özenine rağmen şiirini kutsal davasının emrinde bir araç olarak kullanır. Bu idealizm, Mağcan'ın hayatını ve sanatını başında diyebileceğimiz safhada bir karakter olarak biçimlendirirken bu devrede olgunlaştırır. Nitekim bu devrede Mağcan'ın şiirinde sosyal, tarihî, millî konuların ön plana çıktığını görürüz. Özellikle doğduğu yer ile arasındaki müktesebatı ortaya koyarken vazgeçilmezlerini sayar.

*“Bu aydınlığa ayak basıp doğduğum yer...
Göbeğimin kesilip, kırımın yıkandığı yer...”*

Altın gençlik çağımda, geri dönüp gelmez günlerimde

Oyun oynayıp, sinek ve böcek kovaladığım yer...

Senin toprağından yaratıldım, aslım sensin!

Şüphe yok hepsi senden: canım ve bedenim.

Senden başka yerler bana karanlıktır.

Aydınlık olur yıldızım ve ayım... Sen güneşimsin!'"

(Doğduğum Yer)

Şiirden de anlaşılacağı üzere şairin üzerinde doğduğu toprak bir bilinçle anlam kazanmıştır. Bu anlam “vatan” duygusunu olgunlaştıran, genişleten ve derinleştiren bir seyir izler. Tarihi ve millî unsurlara daha sık rastladığımız bu devrede şair henüz “Alaş” ve Kazakistan merkezli hareket etse de Turan fikirlerinin kendisinde oluşmaya başladığı bir süreci yaşamaktadır. ‘*Uzaktaki Kardeşime, Türkistan, Korkıt, Koylibaydın Kobızı, Batır Bayan Destanı, Toksanın Tobı, Kazağım, Kazak Dili*’ gibi şiirlerinde net olarak görebilmekteyiz (Askar, 2003:154). Şair aynı süreçte bir taraftan böyle bir değişimi yaşarken diğer taraftan Kazak halkı için daha iyi bir gelecek adına neler yapabileceğinin kaygısını taşır ve halkı uyandırmaya çalışır.

“İdil, Yayık ve Sır Derya,

Bilinen yurda ait eski sulardır.

Uzun İrtiş ve Yedisu ise

Tatlı, demli ve kollara ayrılmıştır.

Bu beş suyun arası,

Sarı Arka denen yer idi.

Burası, doğup büyüyen çocuğunu

“Heybetli yiğit Alaş!” diye adlandırdı.

...

Geçmiş günü düşünürsem,

Derin düşüncelere dalarsam,

Kazak’ın şerefli geçmişi,

*Haşmeti ve zenginliği,
Gözümün önüne geliyor.”*

(Geçmiş Gün)

Her yönüyle milli düşünen şair için işgal ve esaret onur kırıcıdır ve buna sebep olanlar ister dış unsurlar olsun ister iç unsurlar olsun en ağır cezaya müstahaktır. Bunlara karşı mutlaka mücadele edilmelidir.

N'ye adlı şiirinde Sovyetleri, dışı alımlı, güzel fakat içte aldatan bir kıza benzeten Mağcan, kendisi ve arkadaşlarının var gücüyle çalışmalarına karşılık bazılarının ufak tefek menfaatler uğruna Ruslarla işbirliği yapmaları karşısında sessiz durmaz ve onları sert bir dille eleştirir. Çar'ın ordularına karşı kahramanca savaşan ve bu uğurda büyük bedeller ödeyen Kenesari'nin hatırasına da saygısızlık edildiğini ifade eder. Bunu 'Ok Cetpes'tin Kıyasında' adlı şiirinde şu şekilde ortaya koyar.

*“Alaş'ın önünü kara duman örtmüş.
O emmekte olan obur, işte bu Rus'tur.
Zamanın doğruluktan ayrıldığı çağda, insanlar azacaktır;
bir çok yiğit düşmanla birlikte yurdunu yağma etmiş.
İşte düinkü Abılay Han'dan doğan Uvalı Han...
Halktan bir kadın ile başı dönmüş...
Çorman'a benzer, liyâkatsiz çolak biyler,
Rus'un rütbesine vatanım satmış.
O Canım Kene! Yurdun düşman elinde kaldı;
Alaşım'ı bu taraftan alıp git.” (Tamir, 1993: 213-214)*

Devamında da kızmayı bırakıp ümidini korumaya devam ederek, düşmanın çokluğuna rağmen gelecek nesillerden mutlaka bir kahramanın çıkacağını ve her şeyin düzeleceği inancıyla tüm olanları Allaha havale eder. Hatta buna ömrü yetmezse bile sonraki nesillerin bunu göreceğini iddia eder. Ruhunun da buna şahit olacağını belirtir.

*“Kahraman oğlum! Korkma, tevekkül et!
Ben ihtiyar deden Arş'a dua ulaştırır.
Senin yeni yetişen genç bir kaplan olan kardeşin Navan
Ağlayan yiğide destek ve arkadaş olur.*

Düşman çok, milletin az, zaman doğru yoldan ayrılmış..

“Arvak” dostun, Allah sığınağın olsun.

Eğer maksadına ulaşmadan ölürsen,

Ben o saat, burada taş kesilirim. Tepede taş olup oturup,

Alaç'ta senin gibi bir yiğit daha doğmasını beklerim.”

(Tamir, 1993: 213-214)

Nitekim bu sorumluluğun bir gereği olarak şiirini eğlencenin değil, eylemin emrine verir. Kazak Türklerinin şiirini tema, tür ve içerik olarak zenginleştiren Mağcan'ın şiirleri, insana has duygunun hemen her rengini taşır. O şiirin işlevinin farkındadır. Zira adıyla en çok anılan 'Türkistan' şiiriyle bir yurdun adını ve bu yurdun kuşattığı 'Turan' mefkûresini tarihe ve hafızalara aşınmaz bir kalıcılıkla not eder.

“Türkistan, iki dünyanın (dünya ve âhiretin) eşiğidir;

Türkistan, yiğit Türkün beşiğidir.

Türkistan gibi çok güzel bir ülkede doğan

Türk'e, Tanrı'nın verdiği bir nâsiptir.”

(Türkistan)

Yine 'Ural Dağı' adlı şiirinde bugün sesi çıkmayan uyuyan, bırakın kardeşine yardım etmesini kendisine bile faydası dokunmayan Türk toplumuna şu şekilde seslenir.

“Başım çevirip etrafa baksana!...

Altay ve Ural boyunda oturan Türk!

Adı da, varlığı da, sesi de olmayan”

...

(Ural Dağı)

Mağcan, şiiri bayrak gibi görür. Göndere çektiği her dizıyla aynı derde düştüğü; ama ayrı coğrafyalar da yaşadığı kardeşlerini bir araya gelmeye ve halleşmeye çağırır:

“Kardeşim! Sen o tarafta, ben bu tarafta

Kaygıdan kan yutuyoruz. Bizim adımıza

Layık mı kul olup yaşamak? Gel, gidelim

Altay'a, ata mirasımız altın tahta!”

(Uzaktaki Kardeşime)

Mağcan, şiirle kendi hürriyetinden olma pahasına milletinin hürriyetine sahip çıkar. Zira ona göre ferdin hürriyeti değil esas olan milletin akıl, zihin ve irade olarak hür olmasıdır. Dahası ona göre her millet ferдинin hürriyetinin düşman tarafından elinden alınması ‘millet hürriyeti’ iddiasının daha büyük bir arzuyla talep edilmesine vesile olur:

“Yakalasin, hapse atsın; dert değil.

“Korkağı devamlı kovalarsa

Kahraman olur.” diyenler çok.

Kahraman yapmakla ondan ne kazanır?

Örnek olur buna benzer hâdiseler,

Bundan sonra kaygılanan gençlere.

Gayrete gelip, içleri yanıp

Düşmanlara dış bilerler.

Gece ne ölçüde karanlık olursa,

Yıldız da o ölçüde parlar.

Bulut, gökyüzünü kaplasa da altın güneş

Bir çıktı mı yeryüzünü aydınlatır.”

(Düşmanın Eline Düşen Dosta)

Şiir, Türkistan şairi için aynı zamanda bir düşünme biçimidir. Neredeyse bir uzvuna dönüşen; eli, kolu, sesi ve ruhu gibi kendisinden bildiği hürriyetin neden bugün için bu kadar uzakta bulunduğunu sorgular:

Şair bu dönemde daha çok Kazak halkı için daha iyi bir gelecek adına neler yapabileceğinin derdini çeker ve halkı uyandırmaya çalışır ve sadece Kazak milliyetçisi olmakla kurtuluşun zor olduğu, bu nedenle hür ve insanca yaşamının yolunun Türk dünyasının tüm değerleri ile birlik olmasından ve değerlerine sahip çıkmasından geçtiğini açık bir şekilde ortaya koyar. Bu dönem onun birdenbire ve ani bir biçimde değil; doğal sürecin neticesi olan bir bilinçle ortaya çıktığını göstermesi bakımından önemlidir.

III. 1. 3. Hapis ve sürgün dönemi şiirleri (1919-1938):

Mağcan'ın sanat çizgisinin üçüncü devresi 1919'den başlayarak ömrünün sonuna kadar sürer. Uсталık çağı da denilebilecek bu dönemde artık kabiliyeti ve hedefi berraklık kazanmış biri vardır karşımızda. Özellikle 'Alaş' hareketine katılması sonrasında yaşadıkları, Alaş'ın yasaklanması, ilk eşini ve ardından oğlunu yitirışı onu oldukça sarsar. Bu tarihten sonra ümit ve endişe arasında gidip gelen bir seyir izleyen şiirleriyle direnişe geçer.

Şair, 27 yaşına girdiği 1920 yılını neredeyse uyanışının miladı sayar. Vatan ve millet uğrunda daha çok sorumluluk alamadığı için pişmandır.

“Şimdi bir ay sonra, yirmi yedi yaş doluyor.

Otuz... Kırk... Yüz sararır, solar.

Yıl sonundan, yıl koşarak yürür;

Vücuda her geçen gün dert dolar.

Deli gönül, gökyüzüne el uzattı.

Deli gönül, akla yol vermedi.

Gençlik zehirdir, tadına bakmadan zehir içmişim.

Bu günlerde gövdem düşünceyle dolup taşıtı.

Akla geç döndüm, tecrübesiz günüm...

Bir gün, kucağına alır ölüm beni;

Kara toprağı kucaklayıp ben yatarım.

O vakit, acaba ne diyerek beni sorguya çeker milletim?”

(Can Sözü)

Hapisteyken yazmış olduğu şiirinde gönül verdiği dava uğruna canından vazgeçişini ortaya koyar... Ve Alaş Orda'nın kısa bir süreliğine de olsa başarılı olması ve kendisinin de burada etkin rol alması şiirlerine de yansır. Bunu Alaş Orda için yazmış olduğu aşağıdaki şiirinden net bir biçimde anlayabiliyoruz. Burada esas olan topluma yönelik düşünceleridir. Bu dönemde Mağcan'ın toplumcu, milliyetçi bir şuurla şiirlerinde

davasını ön plana aldığını görmekteyiz.

*“Ne çektiysem Alaş için çektim
Benim için şöret oğlum için ölmektir
Ben ölsem de Alaş ölmez, büyür
Yapsınlar ellerinden geleni
Kazak’ımı, milletimi özledim
Sarı Arka’yı güzelim toprağımı özledim”*

(Askar 2003:155) .

Şiirin hangi dönemde ve şartlar altında yazıldığı göz önüne alındığında, şair çile dolu hayatının bir fotoğrafının yanında adeta ölümü hissedişini de ortaya koymaktadır.

Aldığı medrese eğitimi neticesinde manevi çizgiyle başlayan şiirlerdeki tema, zamanla yaşananlar sonucu isyan ve güvensizlik boyutuna ulaşır.

Her zaman ümit var olan ve ümitleri uğruna ailesini doğduğu toprakları terk eden şair, toplumda düzelme yerine durumun daha da kötüleştiğini gördükçe kahrolur ve nedenini bir türlü bulamadığı bir arayışa girer, en sonunda da en çok güvendiği adaletinden emin olduğu tanrıyı suçlamaya varan şiirler yazmaya başlar.

Mağcan, ikinci döneminde:‘*Terk et dedin de terk etmedim mi?*’ derken fikirlerinin peşinden büyük bir ümitle koşup gidişini anlatıyordu. Takipler, hapisaneler ve sürgünler ile zindan hayatı başlayıp toplumda da istenen şeylerin değişmediğini görünce hem Tanrı’ya isyan edecek dereceye varan şiirler kaleme alır hem de terk ettiği yerlere olan özlemi dile getiren şiirler yazar. Bu şiirler adeta hiçbir şeyin değişmediğine olan isyan ile elinde kalan tek şeyin memleketine anne ve babasına hasreti olduğunu ifade eder. Bu aynı zamanda samimi bir pişmanlığın ifadesidir. Çünkü hala toplum eski kötü davranışlara devam ediyor, küçük menfaatler uğruna memlekete ihanet ediliyor zulüm de gün geçtikçe azalacağı yerde artıyor. Mağcan, bu pişmanlığını ‘*Sağındım*’ (özledim) adlı şiirde şöyle dile getirir:

*“Zindanda gün ile ayı karıştırdım,
Bittim tükendim, geniş bozkırlarımı özledim,
Yavrum, bir tanem deyip ağlayan,*

Uzaktaki zavallı annemi özledim.”

(Ақшолоақов, 2013:291)

Peygamber adlı şiirinde yine şair düzelmeyen bu karanlık duruma isyan ederek ‘*O Gecenin oğlu, kör gözünden yaş döküp Doğu’dan bir peygamber bekliyor...*’ diyerek bir yandan içinden çıkılmaz durumu anlatmaya çalışırken bir yandan da hala bir beklenti içinde olduğunu, ümidini yitirmediğini ifade eder.

“Kapkara gece.. Çakır gözlü cinler yürüyor.

Kapkara gece... Kaygıyla kan kaynamakta...

Gecenin çocuğu, kaygı ile kara kan içinde kalıp

derin düşüncelere dalmakta.. Kapkara gece..

Vakit yavaş geçiyor; düşünceler birbiri ardınca gelip gidiyor.

O gecenin oğlu, kör gözünden yaş döküp

Doğu’dan bir peygamber bekliyor.”

(Tamir, 1993: 284)

Yine ‘Tanrı’ adlı şiirinde önce bedevi Araplara bile peygamber gönderdin de bize niye göndermiyorsun diye bir şikâyetle bulduktan sonra, yine Tanrı’ya sığınıp pişmanlığını ifade ederek bizleri kahretme ve bizleri de gör niyazında bulunur.

“Deve bakan çıplak Arap kadar değer vermedin,

Bir elçi göndermedin. Tanrım affet!

Talihsiz kuluna kahretme! Merhamet et!

Biz zavalluları dışarı tepme! Adil Tanrım!

Acı sopa, tuzsuz ete dokunduktan sonra,

Can acısıyla ağzımdan söz çıktı...”

(Tamir, 1993: 205)

Kısaca Mağcan yazdığı şiirleriyle kendisini kabul ettiren bir şairdir. Onda değişmeler ve kırılmalar olsa da asimile ve boyun eğme yoktur. Değişirken gelişme vardır. Mağcan şiirinin özellikle son döneminde Stalin ve onun edebiyat doktrini ‘Sosyalist Gerçekçilik’ dayatması sebebiyle semboller kullanılmıştır. Bu durum onun şiiri için ancak bir gelişim ara-

yışı olarak değerlendirilebilir. Zira kullanılan semboller yerli ve yerleşik örneklerden seçilmiş dolayısıyla yapay ve zorlama bir biçimde şiirin mahiyetini bozmamıştır. Kabul etmeliyiz ki Mağcan, her dönemde sembolle-re başvurmuştur. Fakat gözden kaçırmamız gereken ayrıntı şudur: Şair ilk dönem şiirlerinde başvurduğu sembolleri birinci anlamlarıyla ve içinden geldiği gibi kullanırken çok fazla siyasi anlamlar yüklemeyiz, fakat sıkıntılı dönemler başlayınca özellikle açıktan anlatamadığı duygularına aracı olarak sembolle-re yer verir.

Mağcan'ın şiirindeki semboller, şiirindeki anlamı çok derinlere taşıyan, karmaşık duyguları anlatmak için keyfi olarak başvurulan bir sanat anlamına gelmez. Bunlar, sadece bir zaruret olarak siyaset ve toplumsal engellemeleri en kısa yoldan aşarak maksadına ulaşmak arzusundaki şairin elini bir süreliğine rahatlatır. Mevsimleri, hayvanları ve kimi dini ve sosyal kavramları; eleştiri, özlem, nefret, tavsiye amaçlı kullanır. Bazen bir kelimenin bazen bir şiirin bizatihi kendisinin sembol olarak kullanıldığına şahit oluruz. Mesela devrindeki vefasızlığı ve gaflet halini anlatılmak için:

*“Gece boyunca uyanık olan erkek köpek,
Sürekli havladı durdu
Takip ettiği düşmanı fark ederek.
Yiyecek vermedi Hânım,
“Geceleyn boşu boşuna ürüdün!”
“Olur, olmaz her şeye havlayan, bunak!” diyerek.*

*Gece oldu yeniden, intikam hisleriyle dolu erkek köpek,
Kıvrılıp yattı, havlamadı.
Zavallı, yorulmuş ne yapsın?!
Kurt bildiği gibi yaptı;
Erkek köpek de işitti
Dünkü ‘Bunamış!’ sözünü.”*

(Erkek Köpek)

Yine Kazak toplumunu güneş, ateş, doğu gibi aydınlık kavramlarla sembolize ederken, Rus milletini gece, karanlık, batı gibi kavramlarla

sembolize eder. Yine efsanevi bir at, avcı bir kartaldır Kazak milleti; ancak Rus halkını domuzlarla sembolize eder:

*“Güneşten doğmuş çocuğum;
Parıldıyorum, yanıyorum;
Sadece güneşe itaat ediyorum.
Aslım güneştir, aslım ateştir;
Sözlerim ve kısık gözlerim de ateştir.*

(Ateş)

*Uzun Ural Dağları, güneş ile gecenin sınırır...
Bir tarafında güneşin oğlu, diğer tarafında gecenin oğlu...
Öbür tarafı, gök gözlü cinin yuvası;
Beri tarafı Türkün geniş bozkırır...”*

(Ural)

Bu sembollerde ilk dönemlerde sanatkarın sanat yapma amacına bağlı olarak mecazlı söyleme çabasının etkisi görülürken son dönemde mecburi olarak başvurduğu bir yöntemdir. Bu şekilde düşmanı olan ve kendisine hükmeden zalim bir milleti doğrudan anmak yerine sembolleri kullanan şair bütünlüğü sağlamak için kendine ait değerleri de sembollerle ifade eder.

*“Arslanım! Avcı kartalım!
Yorulmaz ve usanmaz uçan atım (Burak’ım)!
Artık başımı kaldır ve ayağa kalk!”*

(Geçmiş Gün)

Bu şiirle millete cesaret veren sembollerle seslenen Mağcan, Rusları vatanını işgal eden domuzlarla sembolize eder:

*“Arslanlar gezinen geniş bozkıra,
“Kors! Kors!” diye ses çıkaran domuzlar yerleşti.”*

(Ok Cetpes’in Yamacında)

Mağcan’ın ve Türkistan coğrafyasında daha binlercesinin yaşadıkları kıyımın asıl sebebi, olaylara geniş perspektiften bakmayı denemiş olmalarıdır. Bu geniş perspektif diye bahsettiğimiz mahallî milliyetçilik

fikirlerinin ötesinde ‘*Turan, Türkistan ve Türk Dünyası*’ hayallerini besleyen millî ve manevî duygulardır. Çünkü dönemin merkezi hükümeti 19. Yüzyılın başına kadar tek-vücut olarak gelen Türk dünyası için mahallî milliyetçiliği teşvik eder. Buradaki amaç küçük gruplara bölüp her birini diğerine düşman etmek ve daha rahat yönetmek düşüncesidir. Bu durum sadece Kazak, Kırgız bölgesinde meydana gelen bir vakia değildir. Tüm Türk coğrafyasında sıkça örneklerine rastlanabilecek bir durumdur. Örneğin: Mirza Kazım Bey; Azeri, Kırım ve Tatarlar hususunda dil ve edebiyat alanında müstakil eserler verdiği için dolayı merkezi hükümetten birçok ödül alır. Aynı Mirza Kazım beyin çevresindeki bir grup insan ‘Ortak Türk Dilinde’ gazete çıkarmaya çalışınca buna izin verilmez gazetenin ancak temiz bir Tatarca ile çıkmasına izin verilir (Baykara, 1966: 63-67).

Aynı şekilde o dönemde çok güçlü ve milliyetçi yazar ve şair olmalarına rağmen daha çok mahalli folkloru işlediği için Mağcan ve arkadaşları kadar zulüm ve baskıya uğramamış yüzlerce kalem erbabı vardır. Bu demek değildir ki, onlar hiçbir zulme ya da takibata uğramadılar. Evet, onlar da birçok sıkıntı yaşamış olsalar da en azından hayatları kuruşunlarla sonlandırılmamıştır. O dönem aydını için bunun bile çok büyük bir anlam ifade ettiği kanısındayız. Bu nedenle rahatlıkla diyebiliriz ki, Türkistan aydını Türk dünyası için ağır bedeller ödemiştir. Belki de Mağcan da sonunun böyle biteceğini bile bile böyle bir yola baş koyarak Tûran fikrini işlemeye devam etmiştir. Bu yüzdendir ki, aynı dönemde Rusya Osmanlı’yla savaşta olmasına rağmen ve Çanakkale savaşlarının en önemli sebeplerinden biri Rusya’ya yardım götürmek olduğu halde şair, Çanakkale savaşında zorda kalan Osmanlı askerlerine ithafen *Uzak-taki Kardeşime* adlı şiiri kaleme almıştır.

Sonuç olarak başta medrese eğitiminin de etkisiyle tamamen manevi ve yerli materyallerle beslenen şair, mü’min ve mütmain bir anlayıştır. Fakat Kazak halkının yılgınlığı ve tembelliği onu rahatsız etmektedir. Daha çok Kazak Millî ve manevî değerleri ve Kazak coğrafyasının ön planda olduğu mahalli yanı ağır basmaktadır. İkinci devrede ise romantik tavrıdan realist bir çizgiye kayan, sorgulayan ve çözüm yolları arayan toplumcu ve tüm Türk dünyasını düşünen geniş perspektiften gören bir kişilik ve sanat anlayışı ağır basmaktadır. Son dönem de ise daha çok natüralist ve sembolist bir tavırla yazdığını görmekteyiz ki, bütün bunlar toplumun ve kendisinin yaşadığı olaylar sonucu meydana gelen değişimler ve kırılmalardır.

KAYNAKÇA

- ABDULLİN, H.- K. Kesenov (1993), *Mustafa men Mağcan- Turan Elinin Danaları*, Ana Tili Yay, Almatı.
- AKŞOLAKOV, T.- CUMACANOVA, T.- KALİEV, S.- DÜYSEBAEV, S. (2013), Kazak Edebiyeti 9, Mektep Yayınevi, Almatı.
- ASKAR, Asanbay (2003), *Turan Büyükleri* (Türkçeye aktaran:Aşur Özdemir), KSDU Yayınları, İstanbul.
- BAYKARA, Hüseyin (1966), *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri 'XIX. Yy.'* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- BUDAK, Feyzullah (2007), *Altay'daki Yüreğim MAĞCAN CUMABA-YEV*, Manas Yayıncılık, Elazığ.
- BURAN, Ahmet (2007), *Kurşunlanan Türkoloji*, Manas Yayıncılık, Elazığ
- DÜYSENBAYULI, Esenbay (2008), Mağcan Cumabaev, Köp Tomdık Şiğarmalar Cınağı, 2. Tom, Ölender- Dastandar- Aydarmalar, Cazuşı Yayınevi, Almatı.
- KAMŞIGER, Sayat,- CUMAŞEVA, Kayırnisa (2009), Kazakistan Cazuşıları, An Arıs Yayınevi, Almatı.
- KARA, Abdulvahap (2015), "Takdim" *Ekrem Ayan: Modern Kazak Edebiyatında İbray Altınсарın*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- KESİCİ, Kayyum (2003), *Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- KINACI, Cemile (2011), "Kazak Şairi Mağcan Cumabayoğlu'nun Şiirlerinde "Kendi" Ve "Öteki" İmajı", *Turkish Studies*, Volume: 6/3, s. 1663-1678.
- KİRABAEV, S. (2011), XX. Ğasır Kazak Edebiyetindeki Tewelsızdık İdeasının Kırkem Şeşimi, Arda Yayınevi, Almatı.
- KOÇ, Kenan (2007), Kazak Edebiyatı (Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık-tan Sonraki Kazak Edebiyatı), Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- KOLCU, Ali İhsan (2006), *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı* I. Cilt, II. Baskı, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- KORAŞ, Hikmet (2009), *Özbek Şairi Rauf Parfi*, Kömen Yayınları, Konya.
- KUTKOJİNA, R. BİTİBAEVA, K. ARIN, E. (2012), Edebiyet 7, Atamura Yayınevi, Almatı.

- MAKPIRULI, S. KIRAYBAYKIZI, A. KURMANBAY, K. (2012), Kazak Edebiyeti 8, Mektep Yayınevi, Almatı.
- NURĞALI, R.N. ALPISBAEV, K.K. AYMUXAMBET, C. E. BAYTANASOVA, K.M. (2011), Koğamdık Gumanitarlık Bağıt Kazak Edebiyeti 11, Cazuşı Yayınevi, Almatı.
- ÖZDEMİR, Aşur (2011), “Büyük Kazak Şairi Mağjan Jumabay”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, s. 199-213.
- ÖZDEMİR, Emin (2009), “Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi”, *Bilig Dergisi*, S.48, s. 157-176.
- ŞUKURULI, S.TİLEŞENOV, E. (2009), “*Alaştın*” *Tildik Murası*, Kie Yayınevi, Almatı.
- TAMİR, Ferhat (1993), *Mağcan Cumabayev Öleñderi*, Ankara, TKAE.